

MATERIÁLY

I VO POSPÍŠIL

OHLASY 200. VÝROČÍ NAROZENÍ A. S. PUŠKINA

SOUČASNÁ RUSKÁ REFLEXE

Dvoustetleté výročí narození Alexandra Sergejeviče Puškina vyvolalo ve světě velkou publikační aktivitu včetně samotného Ruska: od roku 1995 vychází „Jahrbuch“ Moskovskij puškinist, nakladatelství «Наследие» se Puškinovi věnovalo několikrát (zatím vyšlo pět svazků série Пушкин в XX веке, 1996–1998, v roce 1995 Пушкинские эпитафии, studie N. F. Filippovové Критик-поэт Александр Сергеевич Пушкин, 1998, a práce A. A. Макарова Последний творческий замысел А. С. Пушкина, 1997).

Populární práce (Владимир Аринин: *Неразгаданные тайны Пушкина*. «Современник», Москва 1999, серия Под грифом «Секретно») regionálního badatele a prozaika Vladimíra Arinina, který zkoumá vologodské pozadí Puškinových tajemství, je důmyslně skloubeným celkem. První část tvoří román *Můj génius (Мой гений)*, fantazijní rekonstrukce klíčových životních peripetií Puškinova velkého inspirátora Konstantina Nikolajeviče Batjuškova, jeho nešťastný osud; tragická úloha ruského diplomata v milované Itálii (Neapoli) a nakonec nevyhnutelná deprese a šílenství. Téma Puškina se tu vlastně jen rozehrává v pozadí: Batjuškov si hořce přiznává, že ho Puškin přerostl, ale je v tom i sladkost údělu těchto inspirátorů. Druhá část *Nerozluštěná Puškinova tajemství (Неразгаданные тайны Пушкина)* je zdánlivě nesourodá tříšť kapitol, která však vytváří organicky spjatou mozaiku pozadí Puškinova kreativního úsilí a má regionální pozadí (život prvního ministra Alexandra I. Arakčejeva a jeho milostná tragédie, prototyp Gogolovy komedie agent Forel, politicky rozpolcený rod Muravjovových, problémy kolem Puškinova smrtelného souboje a jeho souvislostí, postava dobrodruha Romana Medokse). Před literární vědou se tu otvírá řada staronových otázek, byť v populární, esejistické formě, a to tak

otevřeně, že se zdá, že Arinin tu odstraňuje tradiční ruský vztah k Puškinovi jako k modle, jejíž dílo je – jak se vyjádřila jedna ruská účastnice bratislavského kongresu Mezinárodní asociace učitelů ruského jazyka a literatury (MAPRJAL, 1999) – prý cizincům nedostupné (tedy dílo ruského básníka, dramatika, prozaika a kritika prusko-hamitského původu, který psal i milostné dopisy své budoucí ženě francouzsky). Tento objevný, investigativní rys popularizující literatury je na Arininově knize nejcennější: často se stává, že právě regionální literární historie objeví něco, co je pro literární vědu klíčové: autorovi se to podařilo mimo jiné v akcentaci Puškina jako dobrodruha a ve zkoumání osy Puškin – Gogol a jejího regionálního (vologodského) pozadí.

Svazek o milostném životním stylu Puškinovy doby (**Любовный быт пушкинской эпохи**, «Современник», Moskva 1999. Комментарий И. С. Зильберштейна, ред. В. А. Серганова), nepřináší zdánlivě nic nového: pouze přetiskuje esejistické studie M. I. Semjovského Прогулка в Тригорском z 60. let 19. století, v nichž se jako v karce vody zrcadlí Puškinův život v Michajlovském a kulturně erotické prostředí Trigorského, kam pravidelně zajížděl, milostné avantýry s několika ženami včetně slavné Anny Pavlovny Kernové, ale především fantastický kulturní kolorit této krátké epizody v Puškinově životě. Zcela originálním přínosem k puškinologii je milostný deník A. N. Vulfa, mladého Puškinova druha, jehož erotické eskapády se s Puškinovými doslova prolínaly (často měli ve stejné době stejné milenky): odstranění tabuové clony vytváří pozoruhodné napětí mezi tvorbou a životem, mezi Dichtung a Wahrheit – snad se srovnatelnou intenzitou jako u K. H. Máchy, autora Máje, ale také vulgárních intimních deníků; tyto póly jsou však protikladné jen zdánlivě. Obvykle vyjadřují v různých tvarech identický životní pocit (sarkasticko-ironické pojetí lásky v Máji skryté za její oslavou).

V tomto smyslu je kniha **Jeleny Lavrent'jevové** o etiketě vyšší společnosti v Puškinově době (**Елена Лаврентьева: Светский этикет пушкинской поры**. «Олма-Пресс», Moskva 1999) spíše mechanickou reflexí než tvůrčím počinem: autorka probírá dvorskou etiku, vztah mezi mladými a starými, kategorií návštěv, dávání dárků, stolování, kuchyni a bufet, život v salónech a krčmách apod. Je to důležitý materiál pro přesnější chápání reálií v Puškinových dílech: otázka je, co z těchto znalostí má trvalejší platnost, co je vzhledem k pochopení artefaktu funkční.

Zcela ojedinělá a původní je práce **L. F. Kiseljovové** (**Л. Ф. Киселева: Пушкин в мире русской прозы XX века**. «Наследие», Moskva 1999). Nejen proto, že autorka zkoumá reflexi Puškinovy osobnosti a díla v ruské literatuře 20. století, ale zejména proto, jaké objekty zkoumá: jsou to M. Gorkij, M. Zoščenko, J. Oleša, A. Platonov, M. Bulgakov, M. Šolochov, A. Fadějev; pro konjunkturálně naladěného rusistu schéma takřka nepřijatelné, přitom však má svou logiku a zřetelně ukazuje, že ideologické impakty jsou pro literární vědu irelevantní. Tíhnutí k životní harmonii a současně nemožnost jí dosáhnout spojuje s Puškinem samouka M. Gorkého (studie Пушкин и Горький. Свет поэзии в прозе) spolu s organickým postupováním poezie a prózy, grotesknost je společnou poetickou plochou Puškina, Zoščenka, Oleši a Platonova, podobné

historické zakotvení zdánlivě paradoxně spojuje nositele Nobelovy ceny a sovětského komunistu Michaila Šolochova s aristokratem Puškinem: „В основе пушкинской гармонии была историческая эпоха, выдвинувшая Пушкина: Отечественная война 1812-ого года и прокатившаяся волна освободительных движений в Европе и России, приоткрывшая завесу над далеким будущим; в литературе и искусстве – такая же «волна» предшествующих реализму Пушкина художественных стилей и методов (классицизм и многочисленные разновидности романтизма); в самой писательской натуре Пушкина – полнота и многогранность человеческих чувств и мыслей при активной избирательной направленности на «чувства добрые» и устремленности к народному идеалу нераздельности красоты, добра и гармонии. В основе шолоховской стилиевой гармонии было мощное в истории освободительных движений человечества событие – Октябрьская революция и гражданская война; в литературе и искусстве – период 20-х годов и начала 30-х годов, тоже своего рода мощное освободительно-преобразовательное движение в стиле; в писательской натуре автора «Тихого Дона» – пристрастная, избирательная направленность на выявление правдой художественной – правды исторической.“ (cit. d., s. 283). Závěrečná analýza Puškinские идеалы в художественных замыслах Фадеева а Puškinские реалии в «Мастере и Маргарите» Булгакова jsou si vzdáleny jen částečně. I když lze jen stěží souhlasit s řadou tvrzení, která připomínají strnulé sovětské modely (pojmy tvůrčí metoda, realismus ve všeobjímajícím pojetí apod.), lze připustit, že novodobé černobílé vidění je tu přesvědčivě vyvráceno: zdůrazňování existenciálního aspektu a tendence k syntéze je pro tyto autory charakteristická. Bylo tragédií obou, že stáli de facto v protilehlých politických táborech, viděli nebo dávali najevo, že vidí svět jinak.

Série ruských puškinologických prací má několik společných rysů: prvním je snaha detabuizovat klasika, druhým přiblížit se západnímu pojetí Puškina a třetím vytvořit vlastní koncepci, která by šla napříč ideologickými klišé a tvarovala vlastní, jakousi „třetí cestu“ v chápání Puškinova uměleckého i lidského odkazu. Ono hledání nového ukotvení ruské rusistiky je zřetelné i jinde, v jiných tematických okruzích; snad souvisí s celkovým pnutím ruské společnosti a vědy, která po perestrojkovém, katastrofickém a popřevratovém chaosu hledá novou tvář.

NEOBVYKLÉ POHLEDY AMERICKÉ

Američtí rusisté přispěli k dvousetletému výročí Puškinova narození mimo jiné recenzovaným svazkem (*Slavic Review. An American Quarterly of Russian, Euroasian, and East European Studies. Special Issue: Aleksandr Pushkin 1799–1999. Summer 1999.* Stephanie Sandler, Guest Editor), který literárního jubilanta nahlíží ovšem jinak, než je obvyklé. Letní číslo *Slavic Review* je svými studiemi věnováno Puškinovi cele, recenzní oddíl je mu věnován z valné části, především puškinologie se týká přehled webových stránek, který ukazuje překvapující šíři a hloubku zájmu o ruského autora. Puškinologické studie vycházejí v časopise, na jehož jménu a osudu se zřetelně podepsal vývoj západní

filologie. *Slavic Review*, tedy *Slovanská revue* (nebo *Slovanský přehled* – tak zní, jak známo – i název jednoho českého časopisu), nesoucí podtitul *Americký čtvrtletník pro ruská, euroasijská a východoevropská studia*, se od jazykového, literárního a kulturního hlediska posunul k areálově politickému principu.

Editorka v úvodu zkoumá různá Puškinova výročí, jejich společenské pozadí a současně uvádí klíčové americké knihy o Puškinovi z poslední doby, počínaje *Vickeryho Smrtí básníka* (*Pushkin: Death of a Poet*) z roku 1968 a konče socio-kulturní studií Paula Debreczenyho *Social Functions of Literature: Alexander Pushkin and Russian Culture* (1997) a Puškinovou historickou fantazií (*Pushkin's Historical Imagination*) od Světlany Jevdokimovové z roku 1998. Editorka konstatuje, že nehledě na ekonomický propad Ruska a hlubokou krizi jeho společenského systému se Rusové ani v roce 1999 nevzdali v jistém smyslu pompézních oslav, i když dílem modernizovaných (jedna petrohradská televizní stanice zavedla například periodická čtení jedné strofy z *Evěna Oněgina* tak, aby celá četba skončila právě v červnu 1999).

Americké studie o Puškinovi se ve *Slavic Review* nesou ve znamení demytizace Puškina a jeho „postmodernizace“. **Alexander Dolinin** ve studii *Historicism or Providentialism? Pushkin's History of Pugachev in the Context of French Romantic Historiography* (s. 291–308) obnažuje prameny Puškinova pojetí Ruska. Zdůrazňuje, že nyní je Puškin viděn i v Rusku nikoli jako progresivní autor cílevědomě postupující od klasicismu, sentimentalismu a romantismu k realismu, ale že se více manifestuje jeho „archaické“, „zpátečnické“ jádro, včetně sentimentalistické tradice. Puškinova mytizace ruských dějin má však paradoxně své kořeny ve formování romantické historiografie. Rusko se Puškinovi jeví jako země se zvláštními dějinami, které se nepodobají evropským: „Paradoxically, it is French romantic historiography that is in a sense responsible for the appearance of such Messianic, proto-Slavophile ideas.“ (s. 308).

Sergej Davydov ukazuje na princip karetní hry ve stati *The Ace in The Queen of Spades* (s. 309–328), a prezentuje tak svého magického a hravého Puškina (jinak je výklad vcelku tradiční a „karetní“ pozadí povídky dávno exploatované). **David Shengold** zkoumá další možný pramen Puškinova Kamenného hosta v převážně materiálové práci *Adding to the „Guest“ List: Hugo's Hernani and Pushkin's Don Juan*: “To my mind it does not diminish the breathtakingly concentrated verbal dazzle of *The Stone Guest* to assert that a great deal more of Pushkin's poetic material was not original but transfigured from other sources. To this end I would like to claim that Pushkin's little Spanish tragedy of 1830 is in ways more substantial than have heretofore been recognized, significantly intertextual with a very big Spanish tragedy that appeared earlier the same year: Victor Hugo's *Hernani*.” (s. 336).

Staré myšlenky o spojitosti Washingtona Irvinga a Puškina se úporně věnuje **Catherine Theimer Nepomnyashchy** ve stati *Pushkin's The Bronze Horseman and Irving's The Legend of Sleepy Hollow: A Curious Case of Cultural Cross-Fertilization?* (s. 337–351). Autorka se již na počátku snaží mírně polemizovat s negací tzv. vlivu, ale její stať je běžnou, konvenční, quasikontaktologickou komparatistikou. Textové spojitosti obou děl vedou autorku ke zkoumání „ame-

rických“ motivů v Puškinovi vůbec, a nemůže se tedy nedotknout známé Puškinovy recenze na Paměti Johna Tannera. Jestliže se autorka správně domnívá, že Puškinovy znalosti Ameriky a její rané demokracie byly omezené a že Puškin kolísal mezi adorací a kritikou USA („Equally clearly Pushkin’s knowledge of America was limited and his attitude toward the new democracy, as he would express it several years after completing *The Bronze Horseman* and only shortly before his death, mixed grudging admiration with distinct hostility“ – s. 351), nijak nesnižuje hloubku Puškinových úvah o demokracii jako systému vlády obecně a o jejích kluzkých místech a úskalích, která vznikají i na p řelomu 20. a 21. století. Puškinovým lycejním elegiím se v citlivě napsané stati *Love, Friendship and Poetic Voice in Alexandr Pushkin’s Lycée Elegies* (s. 352–370) věnuje **James L. Morgan**, zatímco **Ian M. Helfant** v klíčové stati svazku *Pushkin’s Ironic Performances as a Gambler* (s. 371–392) analyzuje Puškinovu úlohu hazardního hráče a její využití v ironickém pohrávání s motivem hry a hráče: autor tím Puškina poněkud sblízuje s herními principy postmoderny, i když bezprostředně se tohoto tématu jeho studie netýká. Základní okolnosti Puškinovy smrti znovu ožívají ve vícehranném výkladu **Leslieho O’Bella** *Writing the Story of Pushkin’s Death* (s. 393–406). V něm jinde, například v práci *The Patriots’ Pushkin* (**Wendy Slater**), kde je vykládána ruská nacionalistická reakce na Siňavského (Tercovy) Procházky s Puškinem, stejně jako v komentářích **Andrew Kahna** o novém ruském vydání Puškinovy rané lyriky a o novém časopise *Moskovskij Puškinist* (**Brian Horowitz**), v analýze *Lotmanova Puškina* (**Irina Reyfman**) nebo v anotované webovské bibliografii z pera **Ann Marsh-Flores**, proniká relativita Puškinova díla a celkové metodologické znejistění. Není to jistě dáno tím, že američtí puškinologové jsou často rodilými Rusy, ale také jistým literárněteoretickým a literárněhistorickým izolacionismem nebo diskurzí uzavřeností. Puškinovo dílo je tu chápáno koncentrovaně jako materiálová entita, která je sice komparativně zakomponována do širších poloh ruských a světových, ale jako by bez spojitosti s literární teorií a metodologií — jako by neexistovala komparatistika, genologie a nové metody literární historie — nebo existovaly jen na teoretické úrovni bez souvislostí s konkrétním materiálem. Toto uzavřené či polouzavřené komentování či interpretování může sice přinést badatelskou koncentrovanost, ale bez širšího a hlubšího myšlenkového zázemí často objevuje objevené nebo se podivuje věcem běžným odjinud. Otázka je, zda metoda uzavřené interpretace, tak populární i u nás, přináší větší zisky nebo ztráty. V zemi, která zrodila moderní demokracii, computery a lety na Měsíc, se dosud do práce zmíněných puškinologů v podstatě nepromítly intelektuální posuny 20. století a snaha o celistvé uchopení artefaktu v jednom nebo několika myšlenkových gestech. V tomto smyslu lze naopak přivítat zhuštěné recenze puškinologických prací, například recenzi **Michaela Wachtela** na ruský svazek *Puškin v přízviskové kritice* (1996) nebo **Davidu M. Bethea** na knihu **Bretta Cookea** *Pushkin and the Creative Process* (1998).

